

Massedrap og utvikling av totalitære regimer

Hvordan beskytter vi oss mot dette i dag?

Aktive Fredsreiser har gjennom alle år vist norsk ungdom grusomhetene under andre verdenskrig. Gjennom skoleturer, samt for- og etterarbeid har vi prøvd å sette ungdom i stand til å ha holdninger som i dag beskytter oss mot krig, konflikt, alvorlige brudd på menneskerettigheter og en samfunnsutvikling i mer totalitær retning. Det har altså vært arbeidet lenge med å se sammenhengene mellom krig og massedrap i nyere historie og hvordan vi i dag arbeider for at historien ikke skal gjenta seg.

Jurist, forsker og forfatter Olav Ofstad hjelper oss å svare på disse spørsmålene:

1. Hva slags samfunn og samfunnsutvikling innebærer risiko for massedrap?

2. Hvilke påvirkninger kan føre til at vi begår onde handlinger, og hvordan kan vi beskytte oss mot dem?

Ofstad stiller det grunnleggende spørsmålet: Hva slags samfunn innebærer risiko for massedrap? Og hva skjer med oss som individer som kan bli «monstre»?

En nøkkelfaktor er kollektivism som gir grunnlag autoritet og dominans. Kollektivet kan basere seg på en politisk orientering, etnisitet, religion eller rase, status og klasse eller nasjonalisme. Det dannes et bilde av at vår gruppe er best og at de andre ikke er like bra. Det kan føre til diskriminering, trusselkultur og hat.

Refleksjonsoppgave:

Før du går videre i lesingen kan du selv tenke gjennom hva du tror. Ta utgangspunkt i de to hovedspørsmålene Olav Ofstad stiller:

1. *Hva slags samfunn og samfunnsutvikling innebærer risiko for massedrap?*
2. *Hvilke påvirkninger kan føre til at vi begår onde handlinger, og hvordan kan vi beskytte oss mot dem?*

Tenk litt hver enkelt og diskuter så i grupper hvis dere er flere.

Her er Olav Ofstads gjennomgang av dette viktige temaet:

Hvordan kunne dette skje?

«Aldri mer!»

Denne stolte erklæringen uttrykker en ambisjon om at det som skjedde under Holocaust, aldri måtte få gjenta seg. Likevel ser vi at folkemord og masse-drap skjer igjen. Det skjedde i Sovjetunionen etter siste verdenskrig, i Kam-bodsja i 1973–77 og i Rwanda 1994. Den Burmesiske militær-regjering har siden 2017 blitt anklaget for folkemord mot Rohingya-folket, og i 2024 har Sør-Afrika fremmet sak ved Menneske-rettsdomstolen i Haag med påstand om at Israel begår folkemord mot Palestinerne i Gaza.

Vi kan bare forhindre at folkemord gjentar seg dersom vi forstår hvordan slikt kan skje og er forberedt på å stå opp mot de kreftene som ligger bak. Dette dreier seg om utviklinger i samfunnet, men også om hvordan vi som enkeltmennesker påvirkes på måter som kan få oss til å begå onde handlinger.

Hva slags samfunn innebærer risiko for folkemord?

Begrepet folkemord har forskjellige definisjoner. For vårt formål definerer vi det som å søke utryddelse av en folkegruppe. Hva kjennetegner samfunn der det skjer?

Begrepet folkemord har forskjellige definisjoner.

Hva kjennetegner samfunn der det skjer?

Årsakssammenhengene kan være komplekse, men vi skal ta for oss to hovedfaktorer. Disse går igjen i folkemordene, og utgjør trusler vi alle bør kjenne til.

Gruppedannelse og utenforskap

Siden tidenes morgen har vi mennesker holdt sammen i grupper. Vi trengte samarbeid for å skaffe mat og beskyttelse mot farer, men også sosial kontakt, tilhørighet og identitet. Å være godkjent av en gruppe er også en viktig kilde til selvspekt. Jo mer avhengig vi er av gruppen vår, jo sterkere knytter vi oss til den. Dette innebærer at gruppens normer og avgjørelser dominerer, og at individets interesser blir underordnet.

I dagens verden kan grupper være så mangt. De kan ha en politisk orientering, en etnisk, rasemessig eller nasjonalistisk, men også være begrenset til en skoleklasse, klubb eller vennegjeng. Vi trenger alle å ha et positivt syn på oss selv. Derfor er det naturlig å ha et positivt syn på gruppen vi tilhører. Vårt behov for selvspekt dekkes best hvis vi ser vår gruppe og det den står for, som best. 'Vi har den beste kulturen, den sanne religionen,

vi har det beste kameratskapet, vi er de kuleste,' osv. Men det betyr i så fall at andre, de som er utenfor gruppen vår, ikke kan være like bra. Dette innebærer at vi lett ser mangler og dårlige trekk hos 'de andre'. Dette kan være individer eller såkalte utgrupper. Dertil har vi mennesker lett for å generalisere. Hvis vi ser individer i vår gruppe gjøre noe positivt, har vi lett for å tenke at 'slik er vi'. Motsatt, hvis vi ser noe negativt hos en som tilhører en annen gruppe, har vi lett for å slutte at 'slik er de'. Dette kan føre til fordommer, diskriminering, mistenksomhet og trusselbilder. Vi formes av det vi gjør, og hvis vi behandler noen dårlig, kan vi få en utvikling som ender med at vi hater og umenneskeliggjør dem.

Det er ingen automatikk i dette. Vi kan også godt se på utgrupper eller 'de andre' som gode. Men det ligger generelt et risikomoment i gruppedannelse.

Det er typisk norsk å være god.

'Det er typisk norsk å være god.'

Dette sa daværende statsminister Gro Harlem Brundtland i forbindelse med OL på Lillehammer i 1994. Det høres harmløst ut, men hva betyr det? Er man ikke fullt så god hvis man ikke er norsk? Hva med andre kulturer og de som kommer utenfra og slår seg ned i Norge?

Autoritetsorientering og dominans

Folkemord har alltid ledere som tar initiativ og legger til rette for gjennomføringen. I autoritetsautoriserte samfunn, det vil si samfunn preget av lydighet mot autoriteter, vil ledernes holdninger kunne avgjøre hvordan man forholder seg til 'de andre'.

Dominans, uavhengig av legitim autoritet, er også en farlig faktor, ved at vi har en tendens til å følge/adlyde de som dominerer oss. Dominerende

mennesker er i tillegg ofte mer aggressive enn andre, og dominerende ledere kan utgjøre en særlig trussel. I Kambojsja måtte de som nektet å drepe for Røde Khmer, regne med å bli drept selv. I Rwanda drepte mange hutuer sine tutsi-naboer av samme grunn.

Hva var situasjonen i Nazi-Tyskland?

'Volksgemeinschaft' eller folkefelleskap var et begrep som etter første verdenskrig var knyttet til gjenreisning av landet. Man skulle løfte kollektivt som en nasjon. Hitler tok i bruk begrepet på sin måte og knyttet det til rase. Folkefelleskapet, den tyske na-

sjon, skulle bestå av den ariske rase. Jøder, slaver og sigøynere var 'mindreverdige.' De falt utenfor fellesskapet, ble umenneskeliggjort og fremstilt som en trussel. Dette gjaldt aspekter som raseblanding, kultur, arbeidsplasser og kontroll av samfunnet. Propagandaen inkluderte en gammel falsk konspirasjonsteori om at jødene hadde planer om å overta verdensherredømmet. Utenforskapet og trusselbildene var derfor påtagelige.

Tyskland var et sterkt autoritetsorientert samfunn. Far var sjefen i familien. Ledere i arbeidslivet tilkom stor respekt, og man pliktet å adlyde offentlige myndigheter. Som leder hadde Hitler stor autoritet og var i tillegg en dominerende personlighet. Propagandaen hans mot jødene hadde derfor stor gjennomslagskraft. Etter hvert fryktet også mange i utsatte yrker som politi og andre offentlig ansatte konsekvensene av å motsette seg. Disse elementene, gruppedannelse/utenforskap og autoritetsorientering/dominans, var nøkkelfaktorer i samfunnsutviklingen som førte til Holocaust.

Refleksjonsoppgave:

Er du selv medlem av eller kjenner til grupper, foreninger eller klubber som forherliger seg selv på bekostning av andre og som trekker andre ned for å framheve seg selv?

Det kan jo finnes på et relativt vennskapelig og uskyldig nivå mellom nabobyer og -bygder og fotballag, kanskje også vennegrupper. Men når kan slik rivalisering gå over til å bli skadelig og ødeleggende?

Hva med oss? Kan vi bli medskyldige?

Det er naturleg å tenke om Holocaust at 'jeg er glad jeg ikke kunne gjøre noe slikt'. Forskning viser imidlertid at de som gjennomførte Holocaust, var vanlige mennesker som endret adferd og ble medskyldige på grunn av forskjellige former for påvirkning. Vi har alle de samme genene, og psykologiske påvirkninger kan få oss alle til å endre holdninger og adferd. I prinsippet kan alle komme til å begå onde handlinger, og i verste fall delta i folkemord. Det er derfor svært viktig at vi kjenner til disse påvirkningene. Det kan tenkes mange grunner til å delta i folkemord. Noen søker profitt ved å rane de som blir drept, andre benytter muligheten til å begå seksuelle overgrep. Atter andre kan ha hevnmotiver relatert til en personlig konflikt, og noen bruker anledningen til å søke makt eller attraktive posisjoner.

Det vi skal ta for oss her, er hvordan 'hverdagsmennesker' som ikke har slike holdninger, kan påvirkes i farlig retning.

1/ Sosial informasjon

For å fungere sammen er menneskene avhengig av sosial informasjon, det vil si hva vi oppfatter at andre gjør og sier. Vi trenger dette som barn for å lære hvordan verden fungerer. Vi trenger det i arbeidslivet, i skolesammenheng, i parforhold og en lang rekke praktiske sammenhenger. Uten sosial informa-

For å fungere sammen er menneskene avhengig av sosial informasjon.

sjon ville livet blitt kaotisk. Noe informasjon er imidlertid vanskelig å forholde seg til. Følgende overskrifter fra media illustrerer dette:

- Kvinne bortført på Karl Johans gate i rushtiden. Ingen prøvde å hjelpe henne.
- Indisk jente voldtatt i togvogn full av passasjerer.
- Jente voldtatt i offentlig bad i Stockholm. Ingen reagerte.

Hvordan kan slikt skje? Sosialpsykologisk teori går ut på at når vi befinner oss blant andre mennesker og opplever noe forvirrende eller sjokkerende, ser vi oss rundt for å se hvordan andre reagerer. Vi ønsker ikke å skille oss ut ved å se sjokkerte eller forvirret ut. Problemet er at alle reagerer på samme måte, og vi får en passiv mengde mennesker som virker uanfektet, og ingen foretar seg noe. Dette kan føre til at uhyrlige handlinger får skje uhindret, - at overgripere ser at de

Refleksjonsoppgave:

Har vi lett for å akseptere vold og råskap? Er vi redde for å gripe inn og både oss? Er dette trekk ved utviklingen i samfunnet i dag og hvorfor har det eventuelt blitt slik?

Hva kan vi gjøre for å hindre en slik utvikling?

kan begå slike handlinger uhindret, og at ofre opplever det som spesielt traumatisk at ingen hjelper. I tillegg blir vi, tilskuerne, påvirket til ikke å gjøre noe i lignende situasjoner (se om dette under pkt. 7 Kognitiv dissonans).

Et annet problem ved sosial informasjon er såkalt kopieffekt (copycat effect).

I 1774 utga Johan Wolfgang Goethe romanen 'Unge Werthers lidelser'. Denne ble etterhvert forbudt i en rekke land i Europa. Werther var en ung mann som på grunn av kjærlighets sorg endte med å begå selvmord, og dette påvirket et stort antall unge menn til å gjøre det samme.

I USA hadde man i 2023 over 600 masseskytinger, og det er liten tvil om at gjerningspersonene inspirerer hverandre.

I Norge har vi over noe tid sett en urovekkende voldsutvikling. Ungdommer angriper stadig oftere hverandre med kniv, noe som tidligere ble ansett som utenkelig råskap. tenåringsgjenger raner andre unge. I de siste årene så vi en dramatisk økning i drap, særlig innen par/familieforhold. Det er grunn til å frykte at vi har fått en kopieffekt også på disse feltene.

Peer pressure står for press vi opplever fra andre i vårt miljø som vi finner det naturlig å sammenligne oss med.

2 / Gruppepress (peer pressure)

Dette engelske begrepet peer pressure står for press vi opplever fra andre i vårt miljø som vi finner det naturlig å sammenligne oss med, for eksempel venner, medelever, kolleger, naboer. Ungdom som er i prosess med å utvikle sin identitet, er spesielt sårbare, for eksempel når det gjelder bruk av narkotika. Men gruppepress kan ha en enorm makt over oss alle. I enkelte situasjoner begår vi drap og andre grusomme overgrep fordi vi opplever at de rundt oss forventer det.

Jim Jones var en leder av en sekt som brøt opp fra USA og etablerte en landsby kalt Jonestown i jungelen i Guyana. I 1978 ba han menigheten på vel 900 medlemmer begå kollektivt selvmord ved å drikke en cyanidblanding. Først skulle de voksne gi drikken til barna, og da noen protesterte, reagerte andre med aggressive tilrop, og det kollektive selvmordet ble gjennomført.

Reservebatalion 101 var en gruppe på 500 litt eldre menn fra Hamburg, mange familiefedre, som under andre verdenskrig ble kalt ut for å gjøre polititjeneste i Polen. De fikk velge om de aksepterte å drepe jøder, og først nektet halvparten av dem, men etter hvert deltok oppimot 90 % i omfattende massakre.

I begge disse tilfellene var det også andre elementer av påvirkning, som autoritet, dominans og frykt, men gruppepress var klart en vesentlig faktor.

3 / Deindividualisering

Dersom vi befinner oss i en gruppe av mennesker, kan samhandling føre til at vi mister følelsen av individuelt ansvar og kontakten med egne moralske verdier. Militære mannskaper trenes bevisst til å handle som en gruppe. De har like uniformer, lever sammen, har de samme rutinene og skal kjempe sammen. Dette skjer på bekostningen av individualitet.

I 1968, i den Vietnamesiske landsbyen My Lai, begikk amerikanske soldater ledet av løytnant William Calley en systematisk massakre av flere hundre kvinner, barn og eldre. Calley ga en soldat ordre om å skyte, og de andre fulgte eksemplet. Bare tre motsatte seg. En soldat skjøt seg i foten for å slippe å delta, en underoffiser nektet å skyte, og en helikopterfører landet og bragte et antall barn i sikkerhet.

Massedrap og gruppevoldtekter er ofte en del av voldelige konflikter. I andre sammenhenger kan folk som mistenkes for en forbrytelse, bli lynsjet av en agitert folkemengde. Noen ganger går fredelige demonstrasjoner ut av kontroll og blir voldelige. Typisk for slike tilfelle er at deltagerne føler redusert individuell bevissthet og ansvar.

4 / Rolle og normforventninger

En rolle er de forventninger som knytter seg til en funksjon vi har i samfunnet, som for eksempel elev, ektefelle eller ansatt i forskjellige yrker, mens normforventninger går på hvordan vi oppfører oss i forskjellige situasjoner, for eksempel i trafikken, i skolegården, på kino mm. Slike forventninger har stor innvirkning på hva vi gjør. Et eksempel er soldater. I en krigssituasjon forlater mange unge menn sine sivile yrker og verver seg som soldater. Det forventes at de skal kjempe, drepe og i enkelte tilfeller begå krigsforbrytelser. Etter en tid, kanskje bare noen måneder, dimitteres de. Det forventes da at de gjenopptar sine sivile yrker. De går da i løpet av kort tid fra å være fredelige sivile til en rolle der jobben er å drepe, tilbake til fredelige sivile roller. Påvirkninger som autoritet og gruppepress kan også være faktorer her, men rolle og normforventninger har stor betydning.

Et fungerende samfunn omfatter sektorer som administrasjon, logistikk, industri, helsevesen, politi, domstoler mm. Innenfor disse sektorene har menneskene et stort antall roller. Gjennomføringen av Holocaust avhang av at hundre tusener av mennesker fylte sine roller. I offentlig administrasjon hadde noen ansvar for å registrere jøder og utstede identifikasjonskort med jøde-stjerne. Dommere og politi anvendte lovbestemmelsene regimet hadde innført, bygningsarbeidere førte opp bygninger for konsentrasjonsleirene, tog-personell og vakter transporterte fanger, og helsepersonell avgjorde i noen sammenhenger hvem som skulle dø. Det krever stor moralsk styrke for enkeltindivider å stå opp mot et statsapparat eller store fellesskap eller systemer man er en del av. Det er langt enklere å tenke at 'jeg er ikke skyldig i dette. Jeg gjør bare jobben min.'

Autoritet er et naturlig og viktig element i et fungerende samfunn, både for læring, ledelse og administrasjon.

5 / Autoritet og dominans

Autoritet er et naturlig og viktig element i et fungerende samfunn, både for læring, ledelse og administrasjon. Problemer oppstår når krav om lydighet kolliderer med våre verdier.

Tenk deg at du blir invitert til å delta i et vitenskapelig eksperiment som skal teste forholdet mellom læring og straff. Den faglige lederen av eksperimentet introduserer deg til en annen deltager, en jovial mann i førtiårene. Han tildeles rollen som elev. Du skal være lærer og gi ham et elektriske støt med økende styrke hver gang han svarer feil på spørsmål du skal stille, basert på en liste du får tildelt. Han plasseres i et tilstøtende rom, festes med lærreimer til en stol og får elektroder på armene. Du skal sitte ved en maskin med tretti brytere, som kan sende ham støt fra 15 volt opp til 450. Bryterne har en skala fra 'Slight shock' opp til 'Danger: Grave shock' og til slutt 'XXX'. Etter hvert som 'eleven' svarer feil og du øker styrken i støtene, begynner han å uttrykke smerte, men den faglige lederen ber deg fortsette. Ved 150 volt roper eleven at han ikke vil mer. Han viser til at han har hjertetrøbbel, og roper at hjertet gir ham problemer. Lederen insisterer imidlertid på at du fortsetter. Etter som du øker støtene i styrke, skriker eleven i desperasjon, men lederen holder fast ved at du må fortsette. Hva vil du gjøre?

Hva gjorde andre deltagere som ble tildelt lærer-rollen i eksperimentet? Hele 62,5% av 'lærerne' gikk hele veien opp til XXX, med andre ord potensielt dødelig nivå. 'Eleven' var en skuespiller som var engasjert for eksperimentet, men 'lærernes' åpenbare frustrasjon mens de adlød den faglige lederen, viste at de oppfattet det som reelt. Dette og lignende eksperimenter utført av Sosialpsykologen Stanley Milgram på 1970 tallet er blitt stående

som sterke illustrasjoner av hvordan vi påvirkes av autoritet. Et element fremhevet som en forklaring på 'lærernes' lydighet, er den suksessive oppbyggingen av eksperimentet. Har man først trykket på knappen for 200 volt, er det i en pressituasjon lett å tenke at 215 ikke er stort mer. Dette er et fenomen vi finner igjen i folkemord sammenhenger. Soldater, politi og andre blir gradvis oppfordret eller presset til å begå suksessivt verre og verre handlinger.

Dersom vi befinner oss i en rolle eller situasjon der noen har autoritet over oss, for eksempel i arbeidsforhold, er det generelt veldig vanskelig å motstå ordre, ikke minst hvis vi i tillegg opplever dominans. Det forventes at vi skal adlyde, og vi forventer det i utgangspunktet av oss selv. Dette skaper et tungt press, og å motsette seg kan ha store konsekvenser. Sjefen blir kanskje rasende, man blir sett på som en oppvigler, muligens mister man jobben og blir utstøtt.

26. november 1942 ble Norsk Politi beordret til å hente Oslos jøder og bringe dem til skipet Donau som skulle transportere dem til Tyskland. Byens drosjesjåfører ble beordret til å medvirke. Aksjonen var klart ulovlig i henhold til Norsk rett, men ingen, hverken politi eller drosjesjåfører nektet å følge ordren. Noen jøder ble reddet av anonyme varsler, men 529 ble deportert. I alt ble 723 norske jøder fraktet til Tyskland. Bare 38 menn, ingen kvinner og barn, overlevde.

Nettsteder tiltrekker folk med like holdninger, og de som bidrar med kommentarer eller innlegg, opplever gjerne en gruppetilhørighet.

6 / Media

Den 4. desember 2016 reiste Edgar Maddison Welch fra North Carolina, USA, med tre våpen til Comet Ping Pong pizzeria i Washington DC som han trodde var et senter for en pedofil sex-ring ledet av Hillary Clinton. De ansatte flyktet mens Welch skjøt i stykker en dør og gjennomsokte stedet på leting etter barn. Han ga til slutt opp, og handlingen som var inspirert av såkalte QAnon konspirasjonsteorier på nettet, kostet ham fire år i fengsel.

Nettet er hjemsted for utrolige teorier, som at president Obama er et reptil, at jødene sto bak Covid, at muslimsk innvandring til Europa skyldes en konspirasjon som vestlige politikere er delaktige i og lignende. Hva skyldes dette? Vi mennesker har en iboende nysgjerrighet for det sjokkerende og voldelige. Basert på våre søk vil algo-

ritmene på nettet lede oss til steder vi antas interessert i, og har vi vært innom en nettside preget av vold eller sjokkerende teorier, får vi gjerne presentert innhold og oppdateringer derfra samt linker til lignende nettsider, ikke til slike som utgjør en motvekt.

Nettsteder tiltrekker folk med like holdninger, og de som bidrar med kommentarer eller innlegg, opplever gjerne en gruppetilhørighet, særlig hvis de belønnes med 'likes'. Hvis alle innlegg innen gruppen uttrykker lignende holdninger, blir det vanskelig å protestere eller uttrykke uenighet. Ekstreme teorier kan da fremsettes uimotsagt, og fordommer finner grobunn. Nettet har også mobbekulturer, der 'troll' angriper dem som våger å ha egne meninger. Dertil har vi et aspekt av sosial informasjon. 'Hvis alle sier det samme, må det vel være sant?'

Det finnes gode kilder om hvordan man kan arbeide med ungdom om dette problemet. Et dokument med mange verdifulle råd og øvelser er 'BOOKMARKS EN HÅNDBOK FOR FOREBYGGING AV HATPRAT PÅ NETTET GJENNOM MENNESKERETTIGHETSLÆRING'.

Se <https://rm.coe.int/16806f9b45>

Aviser og magasiner kan også være en kilde til farlig påvirkning. De kan være kanaler for propaganda, og har generell påvirkningskraft gjennom valg og vinkling av stoff samt språkbruk. Fordommer er ofte godt kamuflert, og usannheter vanskelig å sjekke. Vår nysgjerrighet for vold og drama utnyttes ofte kommersielt. Mange aviser og nettsteder slår stort opp om voldshendelser, ofte med dramatiske bilder eller videoer. Slik eksponering kan gjøre oss avstumpet og ufølsomme ovenfor vold. Vi risikerer også å endre oppfatninger. Det er for eksempel grunn til å tro at brutaliteten som ut-

vises i Mixed Martial Arts (MMA), påvirker unge menneskers syn på hva som er 'akseptabelt' i slagsmål. Dertil, hvis vold utøves av noen som tilhører en utgruppe, blir dette lett et bidrag til fordommer mot denne gruppen. Voldsfilmer kan ha tilsvarende effekter som informasjonsmedia.

7 / Propaganda

Propaganda relatert til folkemord har generelt følgende strategi-elementer:

1. Vår gruppes fortrefelighet
2. 'De andres'/utgruppens dårlige kvaliteter
3. Behovet for en løsning

Typiske propaganda redskaper er: Umenneskeligjøring og trusselbilder knyttet til religion, etnisitet, rase, kultur, historie og myter. Disse tilpasses for å tjene strategien. Det brukes gjerne symboler, som kan være av mytisk, religiøs eller historisk natur. Hitlers hakekors er et eksempel. I Norge har vi Vigrid, en politisk organisasjon på ytre høyre som har forsøkt å trekke på norrøn mytologi blandet med raselære. I propaganda-språk tones ofte realitetene ned for å unngå motreaksjoner. I Nazi-Tyskland argumenterte man ikke offentlig for overgrep mot Jøder, men at det måtte finnes løsninger på jøde-problemet.

Begrepet kognitiv dissonans brukes når vi opplever en konflikt mellom holdning og handling. Når det skjer, tilpasser vi oss normalt handlingen.

8 / Kognitiv dissonans

Benjamin Franklin (1776–1790), den fremstående amerikanske politikeren som også var kjent for å finne opp lynavlederen, hadde et problematisk forhold til en politisk motstander og ønsket å gjøre noe med dette. Han visste at denne mannen hadde en interessant bok, og spurte han en dag høflig om å få låne denne en ukes tid. Han fikk en motvillig aksept, og da han leverte den tilbake som avtalt, takket han pent og fortalte at denne boken var viktig for ham. Fra da av begynte forholdet mellom de to å bedre seg, og de utviklet etter hvert et varig vennskap.

Hva var det som skjedde mellom de to?

Kognitiv står for bevissthet eller tenking. Begrepet kognitiv dissonans brukes nå vi opplever en konflikt mellom holdning og handling. Når det skjer, tilpasser vi oss normalt handlingen. Da Franklins motstander gjorde ham en tjeneste, opplevde han en

dissonans mellom sin negative holdning og den vennlige handlingen. Han løste denne konflikten ved å tilpasse seg det han hadde gjort, og begynte å like Franklin litt bedre. Derved var grunnen lagt for et vennligere forhold, og dette førte til flere positive handlinger. Derved oppsto en spiral som endte med vennskap.

Motsatt, hvis vi gjør noe negativt mot en venn, tilpasser vi oss normalt ved å like denne personen litt dårligere. Vi kan da får en spiral som i verste fall ender med hat. (Franklins historie er det første tilfelle av kognitiv dissonans som er presentert i litteraturen.)

I det daglige liv betyr dette at hvis vi for eksempel uttaler oss nedsettende om en minoritet som jøder eller muslimer, vil vi normalt tilpasse oss det vi har gjort og like dem litt dårligere. Og motsatt, hvis vi står opp og forsvarer denne minoriteten, vil vi normalt like dem bedre.

Vi **kan** stoppe opp når vi opplever slik dissonans og treffe et bevisst valg. Vi kan for eksempel ta et skritt tilbake og realisere at ‘det jeg gjorde mot min venn var galt, – jeg vil be om unnskyldning og bevare vennskapet.’ Men dette krever bevissthet.

Det finnes unntak fra kognitiv dissonans effekten, for eksempel hvis vi gjør eller sier noe på grunn av at vi trues eller prøver å imponere, men generelt er dette påvirkninger som skjer mellom mennesker hele tiden. Konsekvensene for samfunnet kan være store.

I Nazi-Tyskland tiltok propagandaen og diskrimineringen av jødene gradvis. Mange mislikte utviklingen, men nesten ingen sto opp mot den. Dette skapte nødvendigvis dissonans. Folk måtte leve med passiviteten sin, og tilpasset seg ved å like jødene mindre. Etterhvert økte diskrimineringen, og overgrep ble vanlige. Fortsatt sto ikke folk opp mot dette, og tilpasset seg ved å like jødene enda mindre. Til slutt var de negative holdningene mot jødene så sterke og utbredt at det var duket for Krystall-natten som utløste massefølgelse av jødene.

Refleksjonsoppgave:

Er vi for godtroende og lar oss rive med av påstander og utsagn vi hører eller leser på ulike digitale plattformer? Hvordan blir vi bedre til å skille sannhet fra løgn og halvsannheter?

Hvilke medier og kilder har vi tillit til og hvilke har vi ikke tillit til?

Lærdommen

Ingenting er riktig fordi andre sier det eller forholder seg på en bestemt måte.

Hvordan kan vi forholde oss til de forskjellige påvirkningene, de som kan endre holdningene våre og i verste fall få oss til å utføre onde handlinger? Svaret er todelt.

1/ Vi må definere verdiene våre

Aktive Fredsreiser legger vekt på læring om menneskerettigheter. I den grad vi aksepterer disse som grunnleggende, bør de også bli en del av våre egne verdier, de vi prøver å leve etter. Hvilke andre verdier har vi? Ønsker vi å være gode eller hjelpsomme mot andre mennesker? Vi bør alle ha en verdiplattform, der vi er klare på at 'dette er min identitet, dette står jeg for'.

Vi må stille spørsmål som:

- Hvordan skal jeg forholde meg til en samfunnsutvikling som truer verdiene mine?
- Hvordan skal jeg forholde meg til propaganda og diskriminering?
- Skal jeg avfinne meg med en rolle der jeg medvirker til noe uetisk?
- Hvordan forholder jeg meg til mennesker i nød?
- Hva gjør jeg når andre plages?
- Hvem skal bestemme hva jeg gjør?

Svarene på disse og lignende spørsmål vil avgjøre hva slags mennesker vi ønsker å være.

2/ Vi må kjenne igjen de farlige påvirkningene og være klare til å stå opp for verdiene våre

Vi vil ikke alltid klare å gjøre det vi synes er riktig. I noen situasjoner er det uhyre vanskelig å være den som står opp for det gode, men kritisk tenkning kan gjøre en stor forskjell. Ingenting er riktig fordi andre sier det eller forholder seg på en bestemt måte. Hvis du hadde vært borger i Nazi-Tyskland og stått opp mot det som skjedde, ville du hatt moralsk rett og ikke de mange millionene av mennesker som lot det skje.

Vi øker sjansene for at vi klarer å stå opp hvis vi tenker igjennom de utfordringene som er beskrevet ovenfor og treffer beslutninger om hva vi vil gjøre. Det kan også være til stor hjelp å finne en eller flere likesinnede som er villig til å stå opp sammen med oss. Men til syvende og sist er det vi som individer som har ansvaret for det vi gjør. I mange krisesammenhenger finnes det enkeltmennesker som tar ansvar og står opp mot urett og overgrep. Disse er ofte 'vanlige' mennesker

som ikke har gjort seg bemerket på annen måte. Den profilerte sosialpsykologen Phillip Zimbardo tror på 'the ordinary hero who lives within us all', et potensiale han også kaller 'a hero in waiting'. Vi kan alle beslutte å være denne heltene.

Refleksjonsoppgave:

Hva tenker du om det du har lest og diskutert nå? Tenker du at dette gjelder ikke deg og det samfunnet vi lever i? Eller er du redd for at du selv og samfunnet kan forandres slik at vi risikerer å gjenta historiens negative og brutale perioder?

Er du selv klar til å stå opp mot vold og urett i samfunnet? Hvorfor eller hvorfor ikke?

Olav Ofstad kan kontaktes på olav.ofstad@gmail.com. Han tilbyr foredrag og dialogsamlinger med skoleklasser, organisasjoner og andre grupper.

